
*А.М. Яровий,
кандидат філософських наук,
професор Вінницького фінансово-економічного університету*

ФЕНОМЕН ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКИ ТА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

У вітчизняній філософії та методології науки останніх 10–15 років здійснюється активна робота із засвоєння та критичного аналізу світових філософських досягнень як минулого, так і нашого часу. Відбувається своєрідна компенсація та повернення наукових досліджень до тієї філософської проблематики, яку в попередній період (в основному, із-за ідеологічних причин) або взагалі не розглядали, або освітлювали дещо упереджено. Цілком зрозуміло, що така тенденція філософських досліджень набуває позитивного характеру.

Разом з тим на сучасному етапі у згаданій дослідницькій галузі складається парадоксальна ситуація: з одного боку, збільшується кількість публікацій, в яких піддається критиці (що виражає тенденції світової філософії) раціональна парадигма мислення. З другого боку, їй майже нічого не протиставляється і не пропонується щось конструктивне як альтернатива. Більше того, лишається відкритим питання, чи є раціональна парадигма (якщо зважати на її критичне оцінювання) єдиною і незамінною. І якщо так, то в яких напрямках вона має вдосконалюватися, щоб не відставати від потреб розвитку сучасної науки? А, можливо, крім раціональної парадигми можуть існувати й інші існують інші нерационального характеру детермінанти мислення і пізнання в цілому. І якщо так, то які вони та в чому полягає їх сутність? Власне, така альтернатива раціональному пропонується і виражається вона через апеляцію до ірраціонального (нерационального) в мисленні [1, 11]. Однак лише декларується. А якщо і розглядаються певні нерациональні компоненти мислення, то їх досліджують у більш локальному вимірі. Не аналізуються в концептуальному розумінні питання про сутність ірраціональних структур мислення, а тим більше про те, яким чином і в яких формах ірраціональне впливає на розвиток мислення та пізнання. І чи взагалі на ці питання можна дати відповідь. Адже досі компоненту ірраціонального розглядали як свого роду таїну, як те, що не підвладне розуму.

Особливість ситуації зумовлюється також тими обставинами, що, незважаючи на те, що наведені питання у вітчизняній філософії та методології науки лишаються відкритими (поза межами методології), в практиці наукового пошуку представниками окремих наук вони дістають певні відповіді. Тобто складається воістину парадоксальна ситуація, коли практика наукового пошуку уже певною мірою виробила і пропонує нові форми, а сучасна методологія (через невідомі причини) їх не сприймає. Можливо, сучасна методологія наук так глибоко занурилась у критику раціонального, що вже не може виплисти на поверхню й критично оцінити гносеологічну ситуацію? Більше того, в деяких конкретних науках нові, нерационального характеру форми представлені не тільки на рівні наукових досліджень, а вже вийшли на рівень практичних впроваджень. Вони вже діють, реалізують себе практично. І ми вже тепер можемо їх навіть назвати: методика образного мислення в психології та сучасні образні педагогічні технології (ейдетика); політичні науки – інформаційно-образні політтехнології; економічні науки – економічне образне моделювання; науки про штучний інтелект – функціонування сучасних інформаційно-образних комп'ютерних систем і технологій та ін.

Як бачимо, такою (альтернативною раціональному) формою ірраціонального (нерационального) виступає образна компонента мислення. Скажемо більше (і це ми хочемо ще раз наголосити) – проблема образного в деяких конкретних науках вже давно постала і досліджується. І не тільки на теоретичному, але і на практичному рівні. І в сфері практичних впроваджень досягнуто вагомих результатів.

Виникає питання: а як відображають ці процеси в конкретних науках сучасна гносеологія та методологія наук? І тут знову складається незрозуміла ситуація. Адже проблема образного мислення для сучасної вітчизняної гносеології та методології наук взагалі невідома і як проблема навіть не сформульована. Чому і які причини такого становища?

Лишивши названі питання відкритими, проаналізуємо хоча б загалом сутність проблеми образного в тій постановці, як вона сформульована в конкретних науках. А також виявимо більш конкретні форми її вирішення в деяких із цих наук.

На початку зазначимо, що проблема образного мислення не є псевдопроблемою. Наукове обґрунтування вона дістає передусім у таких науках, як фізіологія головного мозку людини та психологія людини. І якщо фізіологи науково обґрунтовують образну компоненту мислення, пов'язуючи її з функціонуванням правої півкулі головного мозку (ліва півкуля відповідає за раціональні форми мислення), то сучасна психологія активно працює над дослідженням будови образного мислення та виокремлення його внутрішньої структури. Розробляються певні психологічні моделі структури образного мислення як у цілому (в трактуванні О.М. Леонтьєва та С.Д. Смирнова), так і окремих його компонентів [2, 88–89]. Так, скажімо, докладніше розглядається візуальний модальний блок, у відповідності з чим розробляється локального характеру психологічна модель візуальних образів [3, 47].

Поряд із психологією проблеми образного мислення активно досліджує сучасна педагогічна наука. Точніше, ці дві науки взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну в дослідженні даної

проблематики, що дає взаємну користь і забезпечує реальні практичні результати. Насамперед відзначимо досягнення сучасної педагогіки в розробці новітніх образних навчальних технологій (як приклад – ейдетика). Зауважимо, що в практиці педагогічної діяльності названі технології ще не мають достатнього поширення. Сучасну педагогіку цілком монополізувала раціональна педагогічна парадигма. Новітні образні педагогічні технології не повною мірою сприймаються, а деякі з них (та ж сама ейдетика) розглядаються як певний педагогічний “нонсенс”. Однією із найважливіших причин, які зумовлюють таку ситуацію, є відсутність відповідних філософсько-методологічних обґрунтувань проблеми образного як компоненту мислення та типу пізнання.

Дещо інша (стосовно проблеми образного мислення) ситуація склалася в системі політичних наук. Сучасні політологи образну компоненту мислення не ігнорують, а, навпаки, надають їй великого практичного значення. Підтвердженням цього є впровадження та функціонування в системі політичних відносин сучасних інформаційно-образних політтехнологій та, в цілому, сучасних комунікативних технологій (іміджелогія), де образній компоненті мислення відводиться вагомий роль [4, 5, 6, 7]. Останнім часом політологи все більше говорять про явища візуалізації політики та обґрунтовують ефективність впливу образу на політичну діяльність людей [8, 9].

Разом з тим у розгляді названих питань політологи стикаються з певними проблемами та труднощами, які виникають через відсутність у більш глобальному вигляді їх філософсько-методологічних вирішень. Більше того, такі обставини призводять до певної теоретичної плутанини, що виражається в нерозумінні специфіки образного мислення, коли образ отожднюється з текстом як раціональною компонентою мислення [8, 5]. Сучасні політологи намагаються перебороти названі труднощі, проводячи свій власний методологічний аналіз, щоб вийти на рівень конструктивних рішень [9, 10]. Однак вирішення згаданих проблем потребує не локальних методологічних підходів, а зусиль загальної філософії та методології науки.

У системі економічних наук та в практиці економічної діяльності останнім часом значно активізується застосування так званих віртуально-образних технологій. Прикладами впровадження таких технологій є: створення візуалізаційних залів на нью-йоркській фондовій біржі, де брокери більше не дивляться на нескінченні ряди цифр, а відображають поведінку фондових механізмів у вигляді віртуально-образної реальності; віртуально-образна модель (у вигляді моря) фінансового ринку у брокерських компаніях на Уолт-стріт; застосування технології візуально-інтуїтивного пошуку корисної інформації в системі цільового маркетингу Німеччини і т.д.

Зауважимо, що в умовах сучасних ринкових відносин часто-густо виникають такі економічні ситуації, які в принципі не можуть бути алгоритмізовані. А це означає, що здебільшого її не можна вирішити традиційними способами, тобто засобами раціоналістичних технологій. Тому розробка та застосування візуально-інтуїтивних технологій – один із важливих стратегічних напрямків сучасного економічного мислення, складовими яких є віртуально-образне економічне моделювання та прогнозування.

Названі інформаційно-образні технології є компетенцією сучасних наук про штучний інтелект, досягнення яких у дослідженні проблеми образного мислення виражаються не тільки на рівні теоретичних досліджень, але й у формах практичних впроваджень. Більше того, ці практичні розробки досягають не просто рівня програмного продукту, а й на два-три порядки вище, тобто – рівня технологій [11]. Така технологія візуально-інтуїтивного пошуку корисної інформації – Visual Data Mining (Mine Set) – один із можливих варіантів, яку розробила провідна комп'ютерна компанія “Силікон Графікс” (SQI). На сучасному етапі провідні комп'ютерні компанії світу нарощують зусилля у впровадженні новітніх інформаційно-образних технологій не лише в систему економіки, але і в сферу соціального управління та соціальної практики в цілому. Щодо цього потрібно відзначити передові позиції вітчизняної комп'ютерної науки, яка активно працює над розробкою образного комп'ютера як національного інформаційно-інтелектуального продукту. (“Образний комп'ютер” – Державна науково-технічна програма, затверджена Постановою Кабінету Міністрів 1652 від 08.11.2000 р.).

Завершуючи короткий аналіз стану розробки проблеми образного мислення та форми її вирішення в деяких конкретних науках, можемо констатувати вагомий досягнення в цій справі та факти отримання нових результатів. Більше того, щодо цієї проблеми вже існують практичні впровадження. Хоча не всі питання вказаних наук достатньо теоретично досліджено.

Однак, і виявляючи надзвичайну актуальність та дієвість дослідження вказаної проблематики на рівні конкретних наук, разом з тим, маємо багато питань методологічного характеру, які, накопичуючись, не можуть знайти свого розв'язання, оскільки потребують загальнофілософських узагальнень. Більше того, такий філософський аналіз сам потребує нетрадиційних підходів і вирішень, оскільки образне як досліджувана проблема створює певну парадоксальну ситуацію в самій філософській гносеології та методології.

Сучасний етап розвитку науки, філософії і соціальної практики дає змогу дещо по-іншому розглянути загальну гносеологічну ситуацію і реальну структуру пізнавального процесу та репрезентувати її у вигляді співвідношення образного і раціонального (символьного) як типів пізнання.

Даний підхід дає змогу певною мірою розірвати те замкнуте коло, ту парадоксальність і невизначеність, які тривалий час супроводжували аналіз згаданої гносеологічної ситуації і зумовлювали, в принциповому плані, її невирішеність. А для цього слід змістити акценти і вирішення цієї проблематики шукати не в співвідношенні чуттєвого і раціонального як ступенів

пізнання, а в площині співвідношення образного і символного як порівняно самостійних типів вже сформованого знання.

Підтвердженням правомірності такого підходу є саме кантівське пояснення “двох стовбурів людського пізнання”, дане в розділі про “архітектоніку чистого розуму”. І якщо раніше Кант двома стовбурами пізнання вважав чуттєвість і розсуд, які виростають із спільного, але невідомого нам кореня, то тепер він виявляє не дві чисті здатності (чуттєве і раціональне), а чистий розум (пізнання із принципів) і пізнання на основі чуттєвих даних (знання, яке дане із-зовні) [12, 682]. Іншими словами, тут однозначно стверджується існування двох типів пізнання – абстрактно-логічного (символьного) та чуттєво-образного.

А тому ми стверджуємо, що проблема образного та його співвідношення з символним пізнанням, яка виникла як одна із центральних у рамках сучасних спеціальних епістемологій (інформаційної, психологічної, соціальної та ін.) в історико-філософському плані безпосередньо була теоретично підготовлена, достатньо фундаментально обґрунтована і, як це не парадоксально звучить, своєрідно конструктивно вирішена ще в XVIII ст. засновником німецької класичної філософії [13]. У подальшому історико-філософському розвитку висловлені І.Кантом гносеологічні ідеї зазнали значної трансформації. Але сам дух кантівської критичної філософії щодо розуміння знання як результату суб’єктної конструкції вдалося зберегти, щоправда в дещо однобокому вигляді. І це завдяки тому, що серед послідовників І.Канта перемогу здобула раціоналістична традиція (Фіхте, Гегель та ін.), а це в кінцевому підсумку зумовило те, що знання (і це характерно для більшості сучасних філософських концепцій) розглядається як продукт раціональної конструктивної діяльничої сутності. Що ж до ідеї Канта (а вона є теж однією із центральних та вихідних його гносеологічної концепції) про функціонування чуттєво-образної конструктивної діяльності, то вона була надовго забута і тривалий час (за певним винятком) не мала свого розвитку.

В умовах інформаційного суспільства проблема образного в розвитку сучасної науки та соціальної практики набирає особливої актуальності.

Особливе значення має проблема образного в системі соціальних наук. Особливості соціального пізнання і проблеми та звинувачення соціальної науки за критеріями форм раціональності, можливо, будуть вирішені шляхом апеляції до образного. І не тільки питання теоретичного характеру, але й потреби соціальної практики актуалізують проблему образного в соціальному пізнанні. Потреби реклами, політтехнологій, “паблік рілейшенз” та ін. напрямі вимагають розкриття таїн інформаційно-образного впливу на людину та її соціальну поведінку.

Підсумовуючи, доходимо такого висновку. На сучасному етапі розвитку філософії, науки та соціальної практики спостерігаємо своєрідні тенденції, які концентруються навколо парадигмальних зміщень. На основі кардинальних переоцінювань феномена раціональності здійснюється трансформація в бік нераціональних (іраціональних) структур. Образна компонента мислення та тип пізнання все більше актуалізуються. Парадигма образних архітектур мислення набуває особливої вагомості [14]. А тому сутність парадигмальних зрушень полягає не так у модернізації самої раціональності, скільки у трансформації раціональності та в її подальшому включенні в базисні типи образного світопроникнення. Саме це, найближчою перспективою, і визначатиме зміст новітньої методології і технології пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

- Лукьянец В., Соболев О.* Рациональность – “обычай – деспот”? // *Sententiae.* – 2004. – Спецвыпуск 1.
- Нарышкин А.В.* Стрoение образа мира человека и соотношение понятий “знак” – “символ” и “значение” – “смысл” // *Вопр. психологии.* – 2005. – 1.
- Каплунович И.Я.* Структура и основные этапы образного мышления в дошкольном детстве // *Вопр. психологии.* – 2004. – 5.
- Почепцов Г.Г.* *Иминджелогия.* – К., 2000.
- Почепцов Г.Г.* *Коммуникативные технологии двадцатого века.* – М., 2001.
- Почепцов Г.Г.* *Информационные войны.* – М., 2001.
- Почепцов Г.Г.* *Как становятся президентами: избирательные технологии XX века.* – К., 1999.
- Демидов А.И.* Рациональность власти и ее эволюция от текста к образу // *Вопр. философии.* – 2005. – 8.
- Панарин А.С.* *Философия политики.* – М., 1996.
- Панарин А.С.* *Политология.* – М., 2000.
- Ваганов А.* *Храните информацию в правом полушарии* // <http://www.science.ng.ru>
- Кант И.* *Соч.* – Т. 3. – М., 1963–1966.
- Яровий А.М.* Про гносеологічну природу образного типу пізнання // *Мультиверсум: Філософський альманах.* – 2006. – 56.
- Яровий А.М.* Детермінанта образного в системі філософсько-наукового пізнання та соціальної практики // *Мультиверсум: Філософський альманах.* – 2006. – 54.

